

Metaphor of the concept of peace and tolerance in terms of media literacy components based on Nahjul Balagha

Bahareh Nasiri*

Abstract

Since anything that conveys a message to another can serve as a medium; Therefore, "Nahj al-Balaghah" also has the status of a "media" and has this ability; To send the concepts that Imam Ali (as) had in mind to the audience with his functions and to take an important step in the field of religious culture. In this research, media literacy in the words of Amir al-Momenin (AS) has been studied by interpretive-analytical method. And among the dimensions of media literacy (ie emotional, cognitive, aesthetic and moral dimension), the moral dimension of media literacy in peace and tolerance of Imam Ali (AS) has been studied. The findings indicate that Imam Ali (AS) as a religious leader in this book, has made instructive speeches about peace and tolerance that have a very clear path, in harmony with pure rationality, conscience and divine worldview. The main question of the present article is what are the themes and components related to media literacy, from a moral point of view and from the perspective of peace and tolerance in the text of Nahjul Balagha? These remarks show that the components of media literacy in Nahj al-Balaghah include: critical thinking, questioning, strategic doubt, spreading the culture of research, lack of superficiality, attention to social responsibility, moral literacy and attention to human dignity, media ethics and criticism. Acceptance in the belief of the Imam of Shiite Muslims is a good and fruitful thing.

Keywords: Nahj al-Balaghah, Amir al-Momenin Ali (AS), media literacy, critical thinking, peace and tolerance

* Assistant Professor and Faculty Member of the Institute of Humanities and Cultural Studies

Date received: 21-06-2020, Date of acceptance: 12-09-2020

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

استعاره مفهوم صلح و مدارا از بعد مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای با تکیه بر نهج البلاغه

بهاره نصیری*

چکیده

از آنجایی که هر آنچه که پیامی را به دیگری منتقل کند، می‌تواند کارکرد رسانه را داشته باشد؛ بنابراین «نهج البلاغه» نیز از جایگاه یک «رسانه» برخوردار است و این توانایی را دارد؛ تا با کارکردهای خود مفاهیمی را که حضرت علی (ع) در نظر داشته اند به مخاطب ارسال و گام مهمی را در عرصه فرهنگ سازی دینی بردارد. در این پژوهش، با روش تفسیری-تحلیلی به بررسی سواد رسانه ای در کلام امیرالمومنین (ع) پرداخته شده است. و از میان ابعاد سواد رسانه ای (یعنی بعد احساسی، شناختی، زیبایی شناختی و اخلاقی)، بعد اخلاقی سواد رسانه ای در صلح و مدارای امام علی (ع) مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. یافته ها حاکی از آنست که امام علی(ع) به عنوان یک رهبر دینی در این کتاب، سخنان آموزنده ای درباره صلح و مدارا مطرح کرده اند که راهی بسیار روشن، هماهنگ با عقلانیت ناب، وجدان پسند و جهان بینی الهی دارد. پرسش اصلی مقاله حاضر این است که مضامین و مولفه های مرتبط با سواد رسانه ای، از بعد اخلاقی و از منظر صلح و مدارا در متن نهج البلاغه کدامند؟ این سخنان نشان می دهد که مولفه های سواد رسانه ای در نهج البلاغه شامل: تفکر انتقادی، پرسشگری، شک راهبردی، گسترش فرهنگ پژوهشگری، عدم سطحی نگری، توجه به مسئولیت اجتماعی، سواد اخلاقی و توجه به کرامت انسانی، اخلاق رسانه ای و انتقاد پذیری در باور امام مسلمانان شیعه به عنوان امری نیکو و ثمربخش است.

* استادیار و عضو هیات علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، bn.nasiri@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۲۲

کلیدواژه‌ها: نهج البلاغه، امیرالمومنین علی (ع)، سواد رسانه ای، تفکر انتقادی، صلح و مدارا

۱. مقدمه

نهج البلاغه مجموعه ای ارزنده از خطبه ها، نامه ها و کلمات قصار امیرالمومنین علی (ع) است. از آن حضرت منشوری از اندیشه های مترقی و والا به جای مانده است که فهم کامل همه مضامین و مفاهیم آن به سهولت میسر نیست. و هرکس از آن بهره گیرد به مفاهیم تازه ای دست می یابد که به سود همه انسان ها است. سیره انسانی و اخلاقی حضرت علی (ع) به عنوان الگویی کامل در عرصه حاکمیت و فرمانروایی جلوه ای خاص در تاریخ سیاسی و اجتماعی اسلام دارد. حضرت علی (ع) پس از بدست گرفتن قدرت در راستای پیاده کردن احکام الهی و تجلی ارزش های انسانی در جامعه، حکومت ایده آل نظام سیاسی اسلام را بر پایه تقوای سیاسی، عدالت محوری، صلح مداری، مردم گرایی، پاسداشت کرامت انسانی و... بنیان نهاد. یکی از مولفه های شیوه حکومتی حضرت علی (ع) در اخلاقی کردن صلح و مدارا است، اهمیت این مولفه آن گاه بارزتر می شود که دریابیم اساس اسلام بر صلح بنا شده است. از مهمترین دلایل صلح مداری مولای متقیان کوشش هدفمند وی در حکومت برای اصلاح بلاد و برقراری امنیت است. (نهج البلاغه، نامه ۴۶: ۴۰۲) در پژوهش حاضر، تلاش شده تا با نگاهی ویژه به سواد رسانه ای و جایگاه آن در کلام حضرت، ویژگی ها و مولفه های سواد رسانه ای از دیدگاه آن بزرگوار مورد بررسی قرار گیرد. در این بحث توجه به نهج البلاغه از این حیث واجد اهمیت است که با تامل در مضامین و مفاهیم نهج البلاغه، تحلیل و بازآفرینی و بازاندیشی آن، براساس مولفه های سواد رسانه ای مورد بررسی قرار می گیرد. به علاوه پرداختن به این مسئله می تواند گامی در مسیر بازیابی و بازسازی، فهم عمیق و دقیق میراث فکری اسلام در فضای فکر و اندیشه باشد. نهج البلاغه به عنوان یکی از متون شاخص در میراث فکری و تاریخی اسلام و ایران - که خود بدون تردید الهام گرفته از قرآن کریم است - هدف این جستار است.

۲. پیشینه پژوهش

نگاهی به پیشینه پژوهش هایی که در این ارتباط انجام شده است نشان می دهد آنچه بیش از همه مورد توجه آنان قرار گرفته است؛ توجه به اهمیت تعقل و خرد ورزی و جایگاه

تفکر در اندیشه های علی است. کمتر پژوهشی، سواد رسانه ای را از دیدگاه آن حضرت مورد بررسی قرار نداده است. از جمله پژوهش های مرتبط به موضوع می توان به مقاله ویژگی ها و ثمرات تفکرات انتقادی از دیدگاه علی (محمودی و همکاران ۱۳۹۱) اشاره کرد که در این پژوهش، ویژگی های مختلفی از دیدگاه امام علی (ع) برای تفکر انتقادی برشمرده اند و آنها را به دو دسته ویژگی های فردی و اجتماعی تفکر انتقادی تقسیم بندی و تفاوت های آنها را از هم مشخص ساخته اند. در پژوهشی دیگر با عنوان ایمان و خردورزی از دیدگاه علی (خلیلی، ۵۸: ۸۴) نویسنده می کوشد تا عدم تنافی بین ایمان (قلب) و خردورزی (عقل) را با استناد به کلام آن حضرت اثبات کند. در پژوهشی با عنوان جایگاه و اهمیت تفکر انتقادی از دیدگاه قرآن و امام علی (ع) (مقتدایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۳) نتایج نشان داده است در جهان بینی اسلامی اندیشه، عنصر اساسی، زندگی فردی و اجتماعی است. همچنین تعقل همراه با تدبیر، صبر و مطالعه و تقوای حضور، پرسشگری، موقعیت سنجی، بصیرت، روشن بینی و پرهیز از تعصب را از ویژگی های تفکر انتقادی از منظر امام علی (ع) دانستند. در پژوهشی دیگر تحت عنوان اندیشه ورزی و تفکر خلاق از منظر نهج البلاغه (نزهت، ۱۳۸۹: ۱۳۷) نویسنده از میان انواع تفکر، دو نوع تفکر را حائز اهمیت ویژه دانسته اند: یکی تفکر کاربردی که اندیشه ورزان برای حل مسائل و مشکلات روزمره و زودگذر از آن بهره می گیرند و دیگری تفکر خلاق و تولیدگر که از نگاه حضرت علی (ع) مورد توجه قرار گرفته است. شاید بتوان گفت در پیشینه پژوهش، پژوهشی که با تکیه بر سواد رسانه ای از منظر صلح و مدارا انجام شده باشد، یافت نشد.

۳. روش پژوهش

روش کار در این پژوهش مبتنی بر بهره گیری از شیوه تحلیلی-توصیفی است. توصیفی به این دلیل که هدف پژوهشگر از این پژوهش، توصیف عینی، واقعی و منظم موضوع (نادری و سیف نراقی، ۱۳۷۸: ۷۲) و از سوی دیگر تحلیلی است به این دلیل که هدف این تحقیق، تبیین صلح و مدارای امام علی (ع) (از بعد اخلاقی سواد رسانه ای، حاصل از بررسی خطبه هایی است که از آن حضرت نقل شده است).

۴. تعریف مفهومی صلح و مدارا

۱.۴ مفهوم صلح

«صلح» مترادف با «سلم و مسالمت» است و مراد از سلم و سلامت، کاری خالی از هرگونه آفتهای ظاهری و باطنی است. صلح در مقابل فساد، بدی و گناه و به معنای مسالمت، سازش، فرد یا کار شایسته و خوب که در آن فساد نیست، نیکی کردن و ایجاد پیوند میان مردم آمده است. (رفیعی، ۱۳۹۴: ۲) کاری که در ذات خود، خیر عقلانی و خداپسندانه است، فایده دارد و کاری که در ذات خود شر غیرعقلانی و شیطانی است، ضرر دارد. هر انسانی ذاتاً طالب نفع، و فایده طلب است. (بهشتی، ۱۳۹۲: ۳) و چه فایده ای بالاتر از صلح طلبی و مدارا نزد پروردگار. از منظر امیرالمومنین علی (ع) صلحی ارزشمند است که بر جنبه های انسانی صلح از جمله اخلاق و معنویت نیز تکیه داشته باشد؛ و همراه با تفکر، تعقل و تدبیر در همه امور باشد. صلح انسانی راهی برای رسیدن انسان به فضایل و مکارم اخلاقی و پیمودن مسیر قرب الی ... باشد.

۵. سواد صلح

چرا جهان ما نیاز به سواد صلح دارد؟ صلح و سواد نیازمند یکدیگرند، چون جامعه باسواد نیاز به ثبات دارد و بالعکس. زیرا جامعه ای که در آن ثبات نباشد، صلح هم نیست. (خبرگزاری آوا) سواد صلح، هنر زندگی و معنای انسان بودن ارائه می دهد. سواد به ما این امکان را می دهد تا اطلاعات را به روش های جدید سازماندهی و تحلیل کنیم، سواد قدمی اساسی در تکامل جامعه است؛ جامعه با سواد دارای درجه سلوک است. اما اگر ما در جامعه ای زندگی کنیم که در عین توجه به سواد، دارای صلح و آرامش نیز باشد، بسیاری از مشکلات ملی، جهانی و حتی مشکلات شخصی و خانوادگی برطرف خواهد شد، بنابراین صلح در هر جامعه ای مقدم است.

(Paulk, 2017)

۶. تعریف مفهومی سواد رسانه ای

سواد رسانه‌ای به معنای توانایی دسترسی، استفاده، تجزیه و تحلیل و ارزیابی قدرت تصاویر، صداها و پیام‌هایی که در جهان کنونی به صورت روزانه با آنها مواجه می‌شویم و

بخش انکارناپذیری از فرهنگ معاصر ما را تشکیل می‌دهند. (باهر، ۱۳۹۳: ۱۴) و مخاطب برای فهم و احتمالاً کنش با محتوای رسانه، ظرفیت‌های رمزگشایی خود را فعال می‌کند تا در نهایت پیام را درک کند. نهج البلاغه نیز به عنوان یکی از ارتباطی ترین رسانه‌ها محسوب می‌گردد؛ چرا که در جای جای این کتاب مخاطب شاهد ارتباط دائمی فرستنده با گیرندگان است. همچنین سرشار از انواع پیام‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، معنوی، اخلاقی و... برای مخاطبانش است. در این میان، مخاطبانی می‌توانند درک درست و عمیقی از پیام‌های موجود در این کتاب داشته باشند که برخوردار از توانایی‌های ارتباطی باشند. لذا لازم است تا به تجزیه، تحلیل، تفسیر و رمزگشایی پیام‌های آن توجه‌ای ویژه داشت. در مقاله حاضر به درک انتقادی این رسانه براساس بعد اخلاقی سواد رسانه‌ای و از منظر صلح و مدارا پرداخته می‌شود.

۷. ضرورت و اهمیت سواد رسانه‌ای

مارشال مک لوهان اولین بار در سال ۱۹۶۵ و در کتاب "برای درک رسانه" واژه سواد رسانه‌ای را به کار برد. آنجا که از فرارسیدن دهکده جهانی صحبت میکند و میگوید لازم است در این دوره انسان‌ها به سواد جدیدی به نام سواد رسانه‌ای دست یابند. (مک لوهان، ۱۳۷۷) هدف سواد رسانه‌ای این است که به مردم کمک کند تا به جای آنکه مصرف‌کنندگان فرهیخته برای رسانه‌ها باشند به شهروندانی فرهیخته در جامعه اطلاعاتی که انواع رسانه‌ها قلب تپنده آن هستند، تبدیل شوند. تک تک افراد نمی‌توانند بر روی آنچه رسانه‌ها عرضه می‌کنند کنترل زیادی داشته باشند اما میتوانند روش‌های کنترل، به شیوه برنامه‌ریزی ذهنی را بیاموزند. بنابراین هدف سواد رسانه‌ای این است که به مردم نشان دهد چگونه کنترل را از رسانه‌ها به سمت خود معطوف کنند. (بصیریان، ۱۳۸۵: ۱۷) بنابراین ضرورت دارد تا همه شهروندان در دنیای رسانه‌ای، مسلح و مجهز به آموزه‌های سواد رسانه‌ای باشند و نسبت به انواع پیام‌ها حساسیت منطقی همراه با واکنش معقول از خود نشان دهند. نهج البلاغه نیز به عنوان یک رسانه حاوی پیام‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... است؛ لذا خوانندگان این پژوهش باید مواجهه آگاهانه و هوشیارانه‌ای نسبت به سخنان امیرالمومنین علی (ع) داشته باشند. و آن را از دریچه آموزه‌های سواد رسانه‌ای مورد مطالعه و بررسی عمیق و دقیق قرار دهند.

۸. صلح، سواد رسانه ای و اطلاعاتی

سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) در سال ۱۹۴۵ بر مبنای این اصل "از آنجا که جنگها در ذهن مردمان آغاز می گردد، صلح را نیز باید در ذهن مردمان بنا نهاد" تاسیس شد. در سال های اخیر بسیاری از کشورها درگیر جنگ نظامی بودند، اما بحث سواد رسانه ای و اطلاعاتی به نوع دیگری از جنگ می پردازد که آن را جنگ نرم یا جنگ اذهان نامیده اند. امروزه سواد رسانه ای و اطلاعاتی را عامل تقویت و دفاع کننده از صلح معرفی می کند، به عبارتی می توان گفت هنوز اصل کلیدی یونسکو در این عصر اعتبار دارد. (کاتر و همکاران، ۲۰۰۸: ۲۱)

۹. مصادیق صلح و مدارا در اندیشه امیرالمومنین (ع)

حضرت علی (ع) در تمامی امور صلح بی حساب نداشتند، یعنی در کنار خصیصه صلح خود از نیرنگ و حيله دشمنان غفلت نمی کردند، به همین خاطر از زمامداران می خواستند که آن قدر خوش بین نباشند که به مجرد برقراری صلح، از پلیدی و نابکاری دشمن غفلت نمایند. امیر به کارگزاران خود توصیه می کند برای آن که در انجام تمامی امور صلح و امنیت ساری و جاری باشد، پیوسته با دانشمندان، عاقلان و حکیمان کشور مشاوری نمایند. (نهج البلاغه، نامه ۴۶: ۴۰۶)

به علاوه یکی دیگر از نمودهای این مولفه در باور حضرت علی (ع) زمانی جلوه می کند، در سخنرانی امیر برای اقشار جامعه است. اما به طور ویژه قشر کارگزاران حکومتی را به عنوان عاملان اصلی انصاف و مدارا، صلح و تساهل می نامد تا نشان دهد که صلح و مدارا وظیفه اصلی هیات حاکم به شمار می آید. (نهج البلاغه، نامه ۵۳: ۴۰۸) از این رو حضرت به زمامداران توصیه می نماید تا صلحی را که از سوی دشمن پیشنهاد شده رد نکنند، چرا که رضایت خداوند در صلح و مدارای انسان ها با یکدیگر است که این امر خود منجر به آسایش و امنیت ارتش و مملکت خواهد داشت. (نهج البلاغه، نامه ۵۳: ۴۱۶)

پس هر که در برخوردها نرم و ملایم باشد، دوستی و ارادت اقوام به او پایدار خواهد ماند. (نهج البلاغه، خطبه ۲۳) کسانی که توفیق ترک گناه داشته و از سلامت دین و اعتقاد برخوردارند، خوب است که با مدارا برخورد گردد و از آنها بخواهند شکر این نعمت را به جا آورند و آنگونه که این شکرگزاری استمرار داشته باشد. (نهج البلاغه، خطبه

۱۴۰) خداوند تبارک و تعالی مسلمانان را با هم مهربان و به هم پیوسته می‌نماید. (نهج البلاغه، خطبه ۱۶۵)

یکی از دوستان امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) که مردی عابد و اهل بندگی بود به نام "همام" به مولای متقیان عرض کرد؛ اهل تقوا چه کسانی هستند؟ و آن حضرت فرمودند: اهل تقوا از کسی که بر او ظلم کرده می‌گذرد و بر کسی که به او مرحمتی ندارد عطا میکند. با کسی که قطع رحم کرد، ارتباط برقرار می‌نماید. از گفتن ناسزا دور است و گفتاری نرم و ملایم دارد و کسی از او کار زشت مشاهده نمی‌کند و کار نیکویش آشکار است. نیکی را در برابر و شر را به پشت سر انداخته است. در سختی‌ها با وقار در ناملایمات شکیبیا و در هنگام شادمانی شاکر می‌باشد. بر کسی که بغض دارد، ظلم نمی‌کند و درباره آن کسی که دوست می‌دارد، گناه نمی‌کند. قبل از آن که علیه او شهادت دهند اعتراف به حق می‌کند و آنچه را که به او سپارند ضایع نمی‌نماید. آنچه را به یادش آورند خود را به فراموشی نمی‌زند. (نهج البلاغه، خطبه ۱۸۴)

۱۰. فواید صلح برای جامعه

امام علی علیه السلام برای بیدار کردن انسان‌ها و هشدار دادن به انسانها، نه تنها فلسفه عالی صلح را مطرح می‌کند، بلکه به بیان فواید و آثار خیر آن می‌پردازد، تا اخلاق صلح‌جویی و آشتی‌پذیری را بر کرسی نشانند، و رذیلت و پلیدی و زشتی جنگ‌جویی و آتشی‌ناپذیری را برای همگان نهادینه گرداند. او پس از آن‌که کارگزار متعهد و لایق خود را به صلح خداپسندانه ترغیب می‌کند، بی‌درنگ به بیان آثار و فواید میمون و مبارک آن می‌پردازد، و با ذکر سه فایده، به صلح؛ قداست و اصالت می‌بخشد.

الف. فَإِنَّ فِي الصَّلْحِ دَعَةً لِحُبِّكَ (نساء: ۷۵)

در صلح و آشتی آسایش لگشریان توست.

ب. وَ رَاحَةً مِنْ هُمُومِكَ.

در صلح و آشتی آسایش و آرامش از غم‌ها و اندوه‌های توست.

جنگ؛ برای زعمای ممالک، تنها هزینه جانی و مالی ندارد، بلکه افکار آن‌ها را آشفته می‌کند و آسایش و آرامش را از آن‌ها می‌گیرد، و بر هم و غم و غصه آن‌ها می‌افزاید. اگر جنگی منتهی به شکست شود، چه قدر غم‌بار است؟! اگر جنگی منتهی به شکست نشود، چه قدر هزینه جانی و مالی دارد. هم شکست، خسارت دارد، هم پیروزی. شاید آن‌هایی که

شکست می‌خورند، هرگز نتوانند تجدید قوا کنند. آیا این؛ غصه ندارد؟! آنهایی که پیروز می‌شوند، جشن می‌گیرند و شادی می‌کنند، ولی هنگامی که می‌بینند، نیروهائی ارزنده را به قربانگاه فرستاده‌اند، و اموال و پول‌های بسیاری را تلف کرده‌اند، باید غصه بخورند! به شادی ظاهری و تصنعی نباید چشم دوخت! باید به غم و اندوهی نگاه کرد که چهره زشتش را پشت هلهله‌ها و شادی‌های ظاهر و خنده‌های گریه‌آور پنهان کرده است.

آن‌که آتش‌افروز جنگ نیست و گرفتار جنگ تحمیلی شده، چندان غمگین نیست، خواه شکست بخورد و خواه پیروز شود. او به وظیفه انسانی و خدائی خود عمل کرده و به دفاع از جان و مال و ناموس پرداخته و به انسان‌ها درس شرف و غیرت و عزت داده است، ولی آن‌که آتش‌افروز جنگ است، همواره مورد ملامت است. حتی پیروزی هم شکست است و همواره انسان‌های آزاده او را ملامت می‌کنند. ناامنی موجب بی‌کاری و گرانی و سرگردانی و پریشانی مردم می‌شود. در جامعه‌ای که امنیت نباشد، رکود فرهنگ و اخلاق و معنویت قطعی و حتمی است.

ج. و أَمَّا فِي بِلَادِكِ

مردمی که از امنیت محرومند، از کاروان رشد و پیشرفت و ترقی عقب می‌مانند و نمی‌توانند آن‌گونه که باید و شاید از استعداد‌های مادی و معنوی خود بهره‌مند شوند. ناامنی موجب بی‌کاری و گرانی و سرگردانی و پریشانی مردم می‌شود. در جامعه‌ای که امنیت نباشد، رکود فرهنگ و اخلاق و معنویت قطعی و حتمی است. «امنیت، در سایه صلح به بار می‌نشیند». هنگامی که عفریت جنگ بر مردم سایه می‌افکند، جان و مال و ناموس و همه هستی ایشان آسیب می‌بیند. سلامت جسم و جان مردم، معلول امنیت، و امنیت معلول دوران‌دیشی و بردباری رهبران و زمامداران ایشان است، و اگر رهبران و زمامداران و فرماندهان، از عقل معاش و معاد محروم باشند، انسان‌های زیردست و رعایا و ملل را به سوی نابودی و دره هلاک سوق می‌دهند. نتیجه جنگ افروزی، فساد و هلاک حرث و نسل است. از نظر قرآن آتش‌افروزان جنگ «الَّذِي خِصَمُ» (انفال: ۳۹) شمرده می‌شوند.

۱۱. کلید واژه‌های مرتبط با صلح در کلام علی (ع)

امام فرمود: آرام باشید! جواب دشنام، دشنام است یا گذشت از گناه؟ (نهج البلاغه، قصار ۴۲۰). بنابراین با نگاهی به ارزشمندترین سند موجود در اسلام بعد از کلام الهی، یعنی نهج البلاغه، براساس نگاهی آماری می‌بینیم که

استعاره مفهوم صلح و مدارا از بعد مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای با تکیه بر نهج البلاغه (بهاره نصیری) ۲۶۹

کلمه تحمل ۱۴ بار، مدارا یک بار، پذیرش اشتباه دیگران و بخشش آنان ۲۱ بار، تواضع و فروتنی در مقابل دیگران ۸ بار، حلم، بردباری و صبر ۲۵ بار، عدم استفاده از خشونت و تندخویی ۶ بار، توجه به عدالت ۲۵ بار، تحمل عقاید مخالف ۱ بار، رفق، نرمی و مدارا کردن ۸ بار، نفوذ در دلها از طریق خوشرفتاری و خوش خلقی ۴ بار، عدم استفاده از زور و اجبار در حد امکان ۱ بار، احترام به آزادی، عدالت اجتماعی و مدنیت ۱۰ بار، توهین نکردن به دیگران و احترام به آنان ۵ بار، داشتن رفتار نیک با دیگران ۳ تکرار شده است. در مجموع این دو مقوله به طور مستقیم و غیر مستقیم ۱۳۲ بار در این کتاب ارزشمند دیده می‌شود. (نصر اصفهانی، ۱۳۹۱: ۱۲۳)

در جامعه اسلامی باید بین حاکم و مردم رابطه‌ای صحیح و منطقی مبتنی بر محبت و مودت و نسبت به اشتباهات و قصورها با گذشت همراه باشد. بر همین اساس، امام سعه صدر را شاخصه رهبری می‌داند. (نهج البلاغه، حکمت ۱۷۶)

پس با من چنانکه با سرکشان گویند، سخن مگویند و چونان که با تیزخویان کنند، از من کناره مجویید و با ظاهرآرایی آمیزش مدارید و شنیدن حق را بر من سنگین مپندارید و نخوام مرا بزرگ انگارید، چه آن کس که شنیدن حق بر او گران افتد و نمودن عدالت بر وی دشوار بود، کار به حق و عدالت کردن بر او دشوارتر است. پس از گفتن حق یا رای زدن در عدالت بازمایستید که من نه برتر از آنم که خطا کنم و نه در کار خویش از خطا ایمنم، مگر که خدا در کار نفس کفایت کند که از من بر آن تواناتر است. (نهج البلاغه، خطبه ۲۱۶).

حضرت در نامه‌ای خطاب به مالک اشتر می‌نویسد؛

مهربانی با مردم را پوشش دل خویش قرار ده و با همه دوست و مهربان باش. مبادا هرگز همچون حیوان شکاری باشی که خوردن آنان را غنیمت دانی؛ زیرا مردم دو دسته هستند دسته‌ای برادر دینی تو و دسته دیگر همانند تو در آفرینش هستند. اگر گناهی از ایشان سر می‌زند یا علتی بر آنان عارض می‌شود یا خواسته و ناخواسته، خطایی بر دستشان می‌رود، آنان را ببخشای و بر آنان آسان گیر؛ چنانکه دوست می‌داری خدا بر تو ببخشد و بر تو آسان گیرد. (نهج البلاغه، نامه ۵۳)

حضرت در نامه‌های دیگری به فرمانداران خود از جمله به عبدالله بن عباس در بصره می‌نویسد: «با مردم، هنگام دیدار و در مجالس رسمی و در مقام داوری، گشاده رو باش و از خشم بپرهیز که سبک مغزی به تحریک شیطان است.» (نهج البلاغه، نامه ۷۶). به محمدبن

ابوبکر در هنگام حکومت مصر می نویسد؛ «با آنان (مردم) فروتن باش و نرم خو و مهربان باش؛ گشاده رو و خندان باش. در نگاه هایت و در نیم نگاه و خیره شدن به مردم به تساوی رفتار کن تا بزرگان در ستمکاری تو طمع نکنند و ناتوانان از عدالتت مأیوس نگردند». (نهج البلاغه، نامه ۲۷) این نگاه حضرت تنها به مسلمانان نیست بلکه حقوق اقلیت‌ها را نیز در بر می‌گیرد؛ تا جایی که مردن مسلمان به جهت عدم دفاع از حقوق زن یهودی در پناه اسلام را سزاوار می‌داند (نهج البلاغه، خطبه ۲۷، فراز دوم) حضرت در نامه ۱۹ نهج البلاغه که به عمر بن ابی سلمه مخزومی، استاندار فارس و بحرین می‌نویسد «او را به خاطر غفلت و شدت به رعیت غیر مسلمان خود توبیخ می‌کند و از او می‌خواهد که طریق اعتدال پیش بگیرد». (نهج البلاغه، نامه ۳۸؛ کلام ۱۳۱؛ حکمت ۳۷۴؛ خطبه ۳؛ نامه ۲۵؛ حکمت ۴۲۹؛ حکمت ۴۳۷) در پاسخ کسی که سؤال کرد عدل و جود (بخشش)، کدام یک برتر و ارزشمندتر است، فرمودند؛ «عدل؛ زیرا عدل، امور را به جای خود می‌نهد، اما جود امور را از جهت اصلی خارج می‌کند؛ عدل اداره‌کننده عموم است و جود عارضه‌ای استثنایی. بنابراین، عدل شریف‌تر و بافضیلت‌تر است».

۱.۲. مولفه‌های سواد رسانه‌ای از منظر امیرالمومنین

در این بخش به اختصار به ذکر مهمترین مولفه‌های سواد رسانه‌ای از منظر امیرالمومنین پرداخته می‌شود:

- ۱- تفکر انتقادی ۲- پرسشگری ۳- شک راهبردی ۴- گسترش فرهنگ پرسشگری ۵-
- عدم سطحی‌نگری ۶- توجه به مسئولیت اجتماعی ۷- سواد اخلاقی و توجه به کرامت انسانی ۸- انتقادپذیری

۱.۱.۲ تفکر انتقادی

جوهر اصلی سواد رسانه‌ای، تفکر انتقادی است. این جوهر عبارت است از بررسی صحت، دقت و ارزش دانسته‌ها به گونه‌ای که می‌کوشد انسان را چنان تربیت کند که به پیام توجه کند و به تحلیل آن پردازد و جایگاه و مرتبه‌گوینده پیام، مانع تفکر انتقادی نباشد. (میرلو، ۱۳۸۶ ص ۱) از منظر امام علی علیه السلام اندیشه آینه‌ای شفاف و خوش منظر است. (دستی، ۱۳۸۵، حکمت ۵) از ویژگی‌های اصلی تفکر انتقادی استنتاج است برای

رسیدن به ظرفیت بالای تفکر انتقادی افزون بر تحمل سختی فراوان، انسان باید برای مدت زمانی طولانی صبر کند تا به نتیجه برسد و به طور جامع همه اطلاعات موقعیتی را بررسی نموده و به طور منتقدانه و با صبر و پشتکار مطالب را بررسی و به سوالات پاسخ دهد. منزلت هر فرد در کسب انبوه اطلاعات در زمینه‌های مختلف نیست، بلکه آنچه اهمیت دارد نحوه تفکر در مسائل و کیفیت تحلیل در نظرات و عقاید و نیز خلاقیت و نوآوری است. امام علی بن ابیطالب علیه السلام چهارده قرن قبل بر این جوهر تابناک انسان تاکید کرده است که «لَاعِلْمٍ وَكَالتَّفَكُّرِ، علمی مانند اندیشیدن نیست.» از امتیازات مهم حضرت علی علیه السلام این است که اساساً دین و فهم دینی را موضوعی تفکر و تأمل برانگیز می‌داند و از این نقطه نظر می‌توان ادعا کرد که وی پدر علم کلام در جهان اسلام است. (نزهت، ۱۳۸۹، ۱۴۳)

تحقیق درباره تفکر انتقادی از دید حضرت علی علیه السلام براساس ویژگی‌هایی است که آن حضرت بر مبنای قضایای پیشین، خودسنجی، تفکر واگرا و پرسش‌گری، توجه به آرای مختلف، توجه به شک و تردید راهبردی اشاره دارند. با توجه به گستردگی این ویژگی‌ها، آنها را به دو دسته ویژگی‌های فردی و اجتماعی تفکر انتقادی از دیدگاه حضرت علی علیه السلام مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

۲.۱۲ پرسشگری

پرسشگری ویژگی انسانهای نقادی است که می‌کوشند بر دانایی خود از طریق جستجو و پژوهش بیفزایند. از جمله سوال‌های کلیدی سواد رسانه‌ای در مواجهه با هر پیامی شامل: چه کسی؟ چه می‌گوید؟ از چه کانالی؟ به چه کسی؟ و با چه تاثیری؟ است. از آموزه‌های سواد رسانه‌ای توجه و تقویت روحیه پرسشگری در مواجهه با پیام‌های مختلف است.

چنانکه سیره امام علی علیه السلام بر این بوده است که مردم را به سوال کردن تشویق می‌کرد به عنوان مثال در یکی از سخنرانی‌های خود در مسجد کوفه خطاب به مردم می‌فرمایند مردم از من بپرسید پیش از آن که مرا از دست بدهید.....، پیش از اینکه فتنه‌ای مانند شتر بی صاحب پای خود را بلند کند، مهار خود را زیر پا بگذارد و عقول قوم خود را تباه سازد. (نهج البلاغه خطبه ۱۸۹) حضرت علی علیه السلام معتقد است که شناخت انسان تنها از راه تعقل صرف حاصل نخواهد شد و برای بهره‌مندی از معرفت حقیقی نیاز است که انسان به مسائل مختلف به دیده شک و تردید بنگرد و به صرف پذیرفته بودن دلایل ظاهری

مسئله و یا پذیرش آن از نظر عده ای، وی به پذیرش آن مسئله مجاب نشود. حضرت علی علیه السلام در این باره می فرماید: «ظَنَّ الرَّجُلُ عَلَى قَدْرِ عَقْلِهِ؛ گمان عاقل، گوشه‌ای از عقلا و ست.» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، صفحه ۷۲)

با این حال حضرت علی علیه السلام پرسشگری را به دو گونه خوب و بد تقسیم می کند و با آن نوع از پرسشگری که خارج از فهم مخاطب و پرسشگر باشد به مقابله برمی خیزد و می فرماید: «مَنْ سَأَلَ فَوْقَ قَدْرِهِ اسْتَحَقَّ الْحِرْمَانَ، هر کس سوالی بالاتر از قدر خود کند مستحق محرومیت است.» (مجلسی ۱۳۷۲ جلد ۷۵ صفحه ۲۷۸) بنابراین از دیدگاه آن بزرگوار همیشه مرزهای تفکر و اندیشه باید نگاه داشته شود چه بسا که پرسش های زیانبار باعث گمراهی فرد و افزایش شرط و تردید بیهوده وی نسبت به مسائل مختلف شود و او را از هدف اصلی بازدارد. (محمودی و همکاران، ۱۳۹۱) زیرساخت فکری جامعه، رشد و توسعه کشور منوط به پویایی و تحرک نظام آموزشی و تربیت نیروی انسانی با روحیه پرسشگری، وظیفه شناسی و نظم است. مولای متقیان امیرالمومنین علی (ع) نیز در سراسر نهج البلاغه، بر تقویت روحیه پرسشگری در شهروندان جامعه تاکید کرده اند.

۳.۱۲ شک راهبردی

در مواجهه با پیام های پیرامونمان نباید منفعل و تسلیم پذیر باشیم، و هر پیامی که با آن مواجه می شویم را با سرعت بپذیریم؛ بلکه باید به کشف و رونمایی از لایه های پنهان پیام ها بپردازیم، آنچه که سواد رسانه ای بر آن تاکید دارد. حضرت علی علیه السلام نیز معتقد است که شناخت انسان تنها از طریق تعقل صرف امکان پذیر نخواهد بود و برای بهره‌مندی از معرفت نیاز است که انسان به مسائل مختلف به دیده شک و تردید بنگرد و به صرف قابل قبول بودن دلایل ظاهری مرحله یا پذیرش آن از سوی عده ای به پذیرش آن مسئله مجاز نشود. حضرت علی علیه السلام می فرمایند: «ظَنَّ الرَّجُلُ عَلَى قَدْرِ عَقْلِهِ» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۷۲) گمان عاقل گوشه ای از عقل اوست (کرجکی، ۱۴۱۰، ج ۱: ۱۹۹) امام علی علیه السلام در جای دیگری حتی به فراتر از این مسئله اشاره دارد و معتقد است که شک و تردیدی که فرد عاقل درباره یک مسئله دارد از یقین جاهل به آن مسئله درست تر است؛ چنانکه می فرمایند: «ظَنَّ الْعَاقِلُ اصْحَحَ مِنْ يَقِينِ الْجَاهِلِ» (خوانساری، ۱۳۶۶: ۷۱). با این حال حضرت علی توجه بیش از اندازه به شک و تردید در مسائل را رد می کند تا جایی که می فرمایند: از بدبختی مرد این است که شک، یقین او را فاسد کند. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۷۱)

(یعنی شک و تردید باید آگاهانه و به اندازه باشد. درباره اهمیت شک و تردید در اندیشه مربیان تربیتی معاصر به تفصیل سخن گفته اند که از آن جمله می‌توان به جان دیویی اشاره کرد که ماهیت تفکر انتقادی را تردید سالم معرفی می‌کند. (مایرز، ۱۳۷۴: ۱۵) منظور از تردید سالم همان است که به عنوان شک راهبردی در برابر شک جاهلانه مطرح است.

۴.۱۲ گسترش فرهنگ پژوهشگری

چگونه می‌توان بدون تحقیق و جستجو اطلاعات دریافتی را پذیرفت؛ قطعاً برای درک معنا و توجه به آموزه‌های سواد رسانه‌ای، باید از متن به فرامتن حرکت کرد و نسبت به پیام‌های ضمنی آن دقت نظر داشت. حضرت علی علیه السلام همانگونه که به تفکر و اندیشه در کارها اهمیت می‌دهد به تحقیق و پرسش نیز توجه دارد که لازمه تفکر صحیح است. آن حضرت از سویی بهترین کارها را در پژوهش می‌بیند چنان‌که می‌فرماید: «لَا يَنْتَفِعُ عَمَلٌ كَالْتَّحْقِيقِ، عَمَلٌ بَدُونَ تَحْقِيقٍ بِي فَايِدَةٍ» (تمیمی آمدی ۱۳۶۰ صفحه ۶) و از سویی نیز معتقد است: «لَا يَنْتَفِعُ اجْتِهَادٌ بَغَيْرِ التَّحْقِيقِ، اجْتِهَادٌ بَدُونَ تَحْقِيقٍ، بِي فَايِدَةٍ» (همان منبع) یکی از پیامدهای مهم تفکر انتقادی، رشد فرهنگ پژوهشگری است. در واقع با بسط فرهنگ تفکر انتقادی در عرصه اجتماع و آموزش آن از مقاطع پایین تحصیلی افراد به تحقیق و بررسی در زمینه مسائل مختلف علاقمند می‌شوند و هیچ باور و عقیده‌ای را کورکورانه نمی‌پذیرند و هر موضوعی را ابتدا با استفاده از منابع متعدد اطلاعاتی مورد پرسش، پژوهش و تحقیق جامع قرار می‌دهند و در نهایت دست به قضاوت و عمل می‌زنند. (مقتدایی و همکاران ۱۳۹۵: ۱۵۶) قطعاً پژوهش و فرهنگ پژوهش، سنگ‌زیربنای توسعه یک جامعه است و برای رسیدن به این هدف باید از تفکر و اندیشه پژوهشی شروع کرد و آن را در جامعه گسترش داد. همان‌گونه که امیرالمومنین پیشرفت همه جانبه را مرهون تفکر و اندیشه در هر جامعه‌ای می‌دانند. لذا توسعه فرهنگ باور به پژوهش و توجه به ارزش‌های کمال مطلوب و رسیدن به آن، باید در وجود افراد نهادینه شده باشد، تا زمینه و پشتوانه‌ای همیشگی در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها برای مواجهه با محتواها و پیام‌ها مد نظر قرار گیرد.

۵.۱۲ عدم سطحی نگری

قطعا با سطحی نگری تنها ظاهر پیام‌ها را دریافت خواهیم کرد، در مهارت‌های سواد رسانه‌ای توجه عمیق، دقیق و جدی به آنچه می‌خوانیم، می‌بینیم و می‌شنویم است و اجتناب از سطحی نگری است. ژرف‌اندیشی مستلزم این است که فرد به کارها توجه کند و با توجه به ظواهر در مورد آن تصمیم نگیرد اگرچه شناخت خیر از شر نشان‌دهنده عقل و فهم انسان و به عبارت کلی تر نشان‌دهنده تفکر انسان به شمار می‌رود. شناخت و تمیز بین دو امر بد نشان‌دهنده تفکر عمیق او به حساب می‌آید اینجا دیگر نمی‌توان تنها با تفکر ساده به شناخت دست یافت بلکه باید با تفکر پیچیده تر به تجزیه و تحلیل پرداخت در این باره حضرت علی علیه السلام می‌فرماید عاقل کسی نیست که بتواند خوب را از بد تمیز بدهد بلکه عاقل کسی است که بتواند تمیز دهد که بین دو بد کدام بهتر است. (مجلسی، ۱۳۷۲، ج ۶: ۷۵) بر همین اساس تنها تعقل و اندیشه صرف در مسئله مورد پژوهش کفایت نمی‌کند. درک فرد باید به تعقل و اندیشه خود، رنگ تعمق و ژرف‌اندیشی ببخشد تا او را از تفکر سطحی و مقطعی باز دارد. ژرف‌اندیشی در تعقل، همچنین باعث می‌شود تا ثبات تصمیم‌گیری فرد بر مبنای یافته‌های پژوهشی موجود افزایش پیدا کند.

۶.۱۲ توجه به مسئولیت اجتماعی

قطعا سواد رسانه‌ای بدون در نظر گرفتن مسئولیت اجتماعی خلا بزرگی خواهد داشت، ارسال هر گونه اطلاعات و پیامی باید با توجه به پیامدها و تبعات فردی و اجتماعی آن صورت گیرد. زندگی در جهان رسانه‌ای نیازمند آن است که علاوه بر مراقبت از افکار و اندیشه فردی، مراقب افکار، اندیشه و دیدگاه‌های شهروندان جامعه نیز بود. تلاش شود تا هر اطلاعات و پیامی که دریافت می‌شود، بلافاصله بازنشر نکند. در همین راستا، پیشوای عدالت خواهان و رهبران آزادگان، امام علی (ع) لحظه‌ای آرام و قرار نداشت و هرگز خود را آسوده و بی‌مسئولیت نمی‌دانست. احساس مسئولیت آن حضرت در اداره امور، تنها در حد ابراز احساسات و عواطف نبود بلکه بی‌درنگ اقدام می‌کرد و جلو ظلم و ستم را می‌گرفت و به جبران مافات می‌پرداخت. گاهی از عملکرد نادرست کارگزاری، جانش به درد می‌آمد و اشک از دیدگانش روان می‌شد و می‌گفت: خدایا! تو شاهد باش بر من و این جماعت. من در حکومت به آنان دستور ستم بر مردم و ترک حق تو را ندادم. ایشان وقتی شکایت سوده همدانی را از یکی از حاکمان شنید، بی‌درنگ اقدام کرده او را از مسند قدرت

برکنار کرد. وقتی به آن حضرت گزارش دادند لشکری از جانب معاویه وارد شهر انبار شده و یکی از آنان به خانه زن مسلمان و زن غیر مسلمانی که در پناه اسلام بوده، وارد شده و خلخال و دست بند و گردن بند آنان را از تنش بیرون آورده است خطبه‌ای خواندند و فرمودند: «فلو انّ امرأ مسلماً مات من بعد هذا اسفاً ما كان به ملوماً بل كان به عندي جديداً؛ (نهج البلاغه، خطبه ۲۷) اگر مسلمانی از اندوه و تأسف این پیش آمد، جان دهد نه تنها جای ملامت نیست، بلکه سزاوار است که چنین شود.

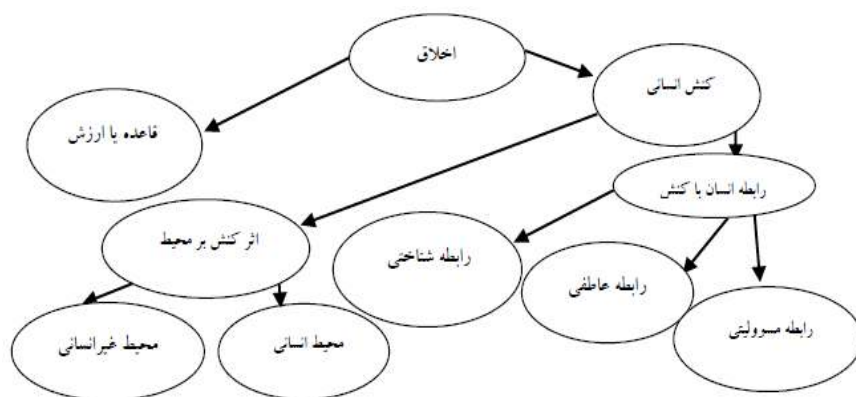
۷.۱۲ سواد اخلاقی و توجه به کرامت انسانی

دریافت های اخلاقی از پیام ها با تاکید بر روابط شخصی و اخلاق مراقبت می تواند به ارزشمند بودن روابط انسانی و مسئولیت پذیری اجتماعی افراد جامعه بیانجامد. رشد اخلاق انسانی به ویژه اخلاق مراقبت می تواند با خصایصی چون مراقبت دلسوزی خیرخواهی پرورش دادن مهرورزی و مسئولیت پذیری در قبال همنوع همراه باشد ابعاد سواد اخلاقی معطوف به قضاوت اخلاقی و پذیرش مسئولیت اخلاقی و اجتماعی فرد در قبال جامعه است. از جمله مولفه های سواد رسانه ای شامل بعد شناختی احساسی زیبایی شناختی و اخلاقی است لذا رابطه میان اخلاق و مسئولیت اجتماعی و در ذیل آن بعد اخلاقی سواد رسانه ای قرار می گیرد. چراکه اخلاق یکی از ابعاد سازنده مسئولیت اجتماعی محسوب می گردد. اخلاق بدون در نظر گرفتن انسان و کنش هایش بی معناست و قضاوت اخلاقی نوعی کنش انسانی نسبت به پیام هایی است که فرد از محیط پیرامونش کسب می کند. (نصیری، ۱۳۹۶: ۱)

در نگرهبانی از کرامت انسان ها، بزرگ داشتن مردم و بندگان خدا و احترام به آنان، سرلوحه سیره رسول اکرم(ص) و امام علی(ع) بوده است. از این رو، زمامداران نباید مردم را تحقیر کنند یا به بهانه های واهی مردم را به کارهایی وادارند که تحقیر در آن نهفته باشد. چنان که امام علی(ع) می فرماید:

آن گونه که با ستمگران و جباران سخن می گوید با من سخن نگوئید و آنچنان که در مقابل مستبدان و حاکمان جبار، محافظه کاری و خود را جمع و جور می کنید، در حضور من نباشید، به طور تصنعی با من رفتار نکنید (نهج البلاغه، خطبه ۲۱۶).

حضرت همواره استقبال از خود، شبیه استقبال از امیران و حکام ظالم و ستمگر را منع، و از اینکه دیگران خود را در برابر او خوار و خفیف سازند، نهی می‌کرد (کلینی، کافی، ج از این رو، برخورد انسانی با مردم از سوی نهادهای دولتی و کارگزاران قدرت، جزء تکالیف مسلم آنان است و شأن انسانی افراد باید رعایت شود؛ یعنی هرگونه توهین و تحقیر مردم به وسیله کارگزاران قدرت اجرایی ممنوع است. (نهج البلاغه، حکمت ۵۳) با توجه به اینکه بر اساس قرآن کریم (اسراء: ۷۰) انسان دارای کرامت انسانی است، دولت موظف به حفظ و پاسداشت آن است؛ یعنی رفتار دولت نه تنها ناقض کرامت انسانی و حقوق مبتنی بر آن نباشد؛ بلکه باید کرامت، عزت و شرافت انسان‌ها را حفظ و پاسداری کند؛ یعنی دولت باید از اعمال و رفتارهایی که مغایر با کرامت انسان و شرافت و عزت اوست، خودداری کند؛ حتی دولت باید مردم را از رفتارهای مغایر با کرامت و شرافت انسانی باز دارد؛ چنان که مصادیق عزت‌طلبی و کرامت‌خواهی برای شهروندان اسلامی را می‌توان در شیوه برخورد حضرت امام علی علیه السلام در مقام عالی‌ترین مرجع اقتدار جهان اسلام در عصر حکومت علوی با شهروندان مشاهده کرد.

نمودار ۴. تحلیل مفاهیم مطرح در اخلاق، ماخذ: سجادیه، ۱۳۹۴، ص ۹۴

۸.۱۲ اخلاق رسانه ای در کلام حضرت علی(ع)

در حوزه بایدهای اخلاقی رسانه ای در امام علی (ع) آنچه ضرورت بسیار دارد شامل مولفه هایی همچون مسئولیت‌پذیری، شجاعت، صراحت و شرافت، حق‌گرایی، صداقت و شفافیت،

رعایت حرمت، رعایت مصالح نظام حاکم، امانت‌داری در انتشارات محتوا، ترویج اخلاق و... است.

«مسئولیت‌پذیری» چه از سوی اصحاب رسانه و چه از سوی کسانی که اظهاراتشان از سوی رسانه منعکس می‌شود، از اصول دارای اهمیت در حوزه اخلاق رسانه‌ای است. امام علی (ع) در جملاتی به خصوصیات کلام مناسب و همین‌طور مسئولیت‌پذیری در همگام شدن با صلح و مدارا اشاره کرده‌اند. ایشان فرمودند: «نیکوترین کلام، کلامی است که استوار، محکم و پاکیزه باشد.» (غرر الحکم، ۲۸۶۵) یا «تا زمانی که گفتاری را بر زبان نرانده‌ای، آن کلام و گفتار در اختیار توست، ولی زمانی که آن را اظهار داشتی از آن پس ضامن عواقب و پیامدهای آن خواهی بود.» (نهج البلاغه، حدیث ۳۷۳) یا «بهترین کلام، گفتاری است که خسته‌کننده نباشد و از گوینده نگاهد.» (غرر الحکم، ۴۹۶۹) و یا «بهترین گفتار کلامی است که عمل و رفتار فرد ثابتش کند.» (سفینه البحار) این نگاه نشانگر اهمیت کلام و مواجهه مسوولانه در قبال آن است.

«حق‌گرایی» از دیگر اصول اخلاقی لازم برای رسانه‌هاست و حضرت علی (ع) در باب حق‌گویی حتی در مدارای علوی خود می‌فرمایند: «حق را بگو، هر چند تلخ باشد.» بنابراین از اصولی که این روزها در مجادلات با آن مواجه هستیم، «عدم توجه به صداقت و راست‌گویی» منبع منتشرکننده پیام است. امام علی (ع) نیز می‌فرمایند: «هرچه شنیدی برای مردم نگو و گرنه دروغگو خواهی بود، و هرچه مردم به تو گفتند رد نکن و گرنه نادان خواهی بود.» (نهج البلاغه، نامه ۶۹) این نگاه ضرورت داشتن قدرت تجزیه و تحلیل آنچه می‌خوانیم و می‌شنویم را به ما گوشزد می‌کند.

حضرت علی (ع) در باب ضرورت رعایت حرمت مخاطبان و تأکید بر کرامت انسان‌ها فرموده‌اند: «انسان موجودی آزاده است که در بند و یوغ نمی‌گنجد و هیچگونه ذلتی را نمی‌پذیرد. سزاوار نیست که انسانی، اینگونه در نزد کسی کرنش کند یا انسانی همانند خویش را ارباب خود بداند و بخواند.» (نهج البلاغه، نامه ۳۱)

در زمینه وظیفه رسانه در رعایت مصالح مردم و کشور و بیان اینکه هرچه رسانه می‌داند اگر به مخدوش‌سازی امنیت روانی جامعه منجر شود، باید با دقت منتشر شود، در نگاه حضرت علی جایگاه ویژه‌ای دارد.

ایشان در یکی از خطبه‌های خویش می‌فرمایند: «سینه‌اش مالمال از اخبار و اسراری است که برای پیشگیری از انحراف آرای مردم، از نقل عمومی آن پرهیز دارم. به خدا اگر

خواهم هریک از شما را خبر دهم که از کجا آمده و به کجا می‌رود و سرانجام کارهای او چه بود، توانم، لیکن ترسم که درباره من به غلو روید و مرا بر رسول خدا (ص) تفضیل نهد.» (نهج البلاغه، خطبه ۱۷۴)

امام علی (ع) با تاکید بر این نکته که انتشار اخبار و اعلام مطالب باید با در نظر داشتن مصلحت زمانی و مکانی و امانت داری باشد، می‌فرماید: «اگر برای کلام خود موقعیت مناسبی نیافتی، آن را ابراز مدار.» (بحار الانوار، ج ۷۸، ص ۲۲۹).

امام علی (ع) در یکی از نامه‌های خویش به این واقعیت اشاره می‌کند که برخی مطالب و اخبار و اسرار حتی برای رازدارترین افراد جامعه نیز نباید بازگو شود: «بدانید حق شماس بر من که چیزی را از شما نپوشانم (و خبری را از شما پنهان نکنم)، جز راز جنگ که از پوشاندن آن ناچارم.» (همان، نامه ۵۰)

نگاهی به نبایدها در حوزه اخلاق رسانه ای جلوگیری از بازنمایی آنچه در واقعیت رخ داد و عدم تحریف و دستکاری آنها از اصول مهمی است که جزو اصول اخلاق رسانه ای باید مورد توجه قرار گیرد. امام علی (ع) در این زمینه می‌فرماید: «همانا ستمگری و دروغ پردازی، انسان را در دین و دنیا رسوا می‌کند و عیب او را نزد عیب جویان آشکار می‌سازد.» یا «هر شخصی که با کلامی یا عملی بر ضرر مومنی کاری کند تا به آن مومن آسیب و صدمه ای برسد با این کارش از اسلام بیرون گشته و بر کفر داخل شده است.» ایشان با بیان این جملات بر ضرورت توجه به این اصل اخلاقی و لطماتی که ممکن است به اصل اساسی حقیقت وارد شود، اشاره می‌نمایند.

همچنین امام علی (ع) می‌فرماید: «برخی همچون رعد و برق می‌غرند و می‌خورشند در حالی که این تحرکات همواره با شکست روبه‌رو است. ولی ما تا زمانی که واقع نشویم، نمی‌گرییم و تا زمانی که جاری نشویم، باران راه نمی‌اندازیم.» (نهج البلاغه، کلمات قصار ۹)

۹.۱۲ انتقاد پذیری

پیدا نمی‌شود کسی از امام علی علیه السلام در مدیریت قوی تر باشد. به اعتقاد ما معصوم است و صحت اقدامات و تصمیمات او را خداوند تضمین نموده است ولی در عین حال به افراد تحت مسئولیت و مدیریت خود توصیه می‌کند که «لَا تَكْلِحُونِي بِمَا تَكَلَّمُ بِهِ الْجَبَّارُ وَلَا تَحْفَظُوا مِنِّي بِعِنْدِ أَهْلِ الْبَارِدَةِ وَتُخَالِطُونِي بِالْمَصَانِعِ، وَلَا تَنْظُنُوا بِي إِسْتِشْقَالَآ فِي حَقِّ قَبِيلِ لِي، وَ لَا إِلْتِمَاسِ إِعْظَامِ لِنَفْسِييَا» با من به گونه‌ای که با جباران و گردنکشان سخن می‌گویند سخن

نگویند و انتقاداتی را که از افراد عصبانی پنهان می‌کنند از من پنهان نسازید و با من با تملق و چاپلوسی رفتار نکنید و مپندارید که اگر انتقاد درستی به من داشته باشید پذیرفتن آن بر من دشوار است و گمان نبرید که من از شما درخواست بزرگ نمودن خود را دارم. (نهج البلاغه، خطبه ۲۰۷) در این جملات امام با تاکید از مردم می‌خواهد که اگر کارهای او را نادرست تشخیص می‌دهند بی‌پروا انتقاد کنند و مطمئن باشند که از انتقاد نمی‌رنجد و سپس در ادامه توضیح می‌دهند که «فَإِنَّهُ مِنْ إِسْتِقْلَالِ الْحَقِّ وَالْعَدْلِ عَلَيْهِ كَأَنَّ الْعَمَلَ بِهِمَا أَثْقَلَ عَلَيْهِ، زِیْرَا كَه شَنِیْدِن سَخْن حَقِّ وَ عَدْلِ بَرِ اَوْ دَشْوَارِ وَ سَنَغِیْن مِیْ اَیْدِ، عَمَلْ كَرْدِن بَه حَقِّ وَ عَدْلِ بَرِ اَوْ دَشْوَارِ تَرِ اسْت.» (نهج البلاغه، خطبه ۲۰۷) چگونه می‌توان مسلح به آموزه‌های اخلاقی سواد رسانه‌ای بود؛ اما انتقادپذیر نبود؟ قطعاً نقدپذیری در مواجهه با ارائه دیدگاه‌ها، امری ضروری و لازم الاجراست و امیرالمومنین علی (ع) در کلامشان به درستی به آن اشاره فرموده‌اند.

۱۳. جمع بندی و نتیجه

کتاب نهج البلاغه بعد از قرآن کریم، بزرگ‌ترین راهنمای زندگی مادی و معنوی و بالاترین کتاب‌رهای بخش بشر است و دستورات معنوی آن بالاترین راه نجات است. نهج البلاغه از مهم‌ترین و جامع‌ترین کتاب‌های اسلامی است که از زبان و قلم بزرگ‌مردی است که کلامش سرآمد کلام‌ها است. در نهج البلاغه به قوانین و مقررات سعادت بخش، تأکید شده و شامل رهنمودهایی است که می‌توان از آن‌ها ارزش‌های اخلاقی را به‌ویژه در عرصه ارتباطات و رسانه‌ها به دست آورد. سخنان ارزشمند امام علی (ع) راهنمای بهترین نوع ارتباطات اجتماعی مؤثر است. اهم باید‌ها و لوازم صلح و مدارا در ارتباطات اجتماعی سالم، از منظر امیرالمومنین علیه السلام آن است که به کرامت ذاتی انسان‌ها اعتقاد داشت و بر اساس کرامت انسانها با مردم رفتار کرد و به این باور رسید که ارتباطات مبتنی بر کرامت انسانی نمی‌تواند اخلاق و اصول آن را در برخورد با مردم زیر پا بگذارد. آن حضرت بر پندار، گفتار و کردار مسالمت‌جویانه انسان نسبت به سایر انسان‌ها تأکید کرده و برقراری ارتباطات امن و صلح‌آمیز را به عنوان دستورالعملی برای زیست اخلاقی در برقراری ارتباط میان انسان‌ها توصیه می‌نماید. از آنجا که افراد و جوامع بشری، ذاتی آراسته به گوهر الهی دارند، شایسته تعامل‌های سرشار از صلح، امنیت و مدارا هستند.

از سوی سواد رسانه‌ای به عنوان یکی از مهمترین مباحث مورد توجه در محافل علمی بخش عمده‌های از پژوهش‌های اندیشمندان مختلف را به خود اختصاص داده است در این مقاله از آرا و اندیشه‌های گرانقدر حضرت علی علیه السلام استفاده و منابع مستند روایی سواد رسانه‌ای از دیدگاه آن حضرت مورد بررسی و کاوش قرار گرفته است. با توجه به اهمیت نقش سواد رسانه‌ای و مولفه‌های آن، این مسئله در اندیشه‌های حضرت امیر علیه السلام نیز بازتاب ویژه یافته است. در این تحقیق ویژگی‌های مختلفی از دیدگاه آن بزرگوار مورد بررسی قرار گرفت و ضرورت ترویج فرهنگ سواد رسانه‌ای در محافل آموزشی و ایجاد زمینه‌های سواد رسانه‌ای و آموزه‌های آن، برای تحقق پیشرفت‌های عالی‌تر جامعه علمی کشور مورد تاکید قرار گرفت. بررسی‌های این پژوهش نشان داد که بسیاری از ویژگی‌های سواد رسانه‌ای، از دیدگاه حضرت علی علیه السلام نیز مطرح شده است. مولفه‌هایی که به عنوان شاخص‌های اصلی در سواد رسانه‌ای از نگاه آن بزرگوار، شامل مولفه‌های؛ تفکر انتقادی، پرسشگری، شک‌راهبردی، گسترش فرهنگ پژوهشگری، عدم سطحی‌نگری، توجه به مسئولیت اجتماعی، سواد اخلاقی و توجه به کرامت انسانی، اخلاق رسانه‌ای و انتقاد پذیری قابل تفکیک است. با بررسی دقیق این ویژگیها، چشم‌اندازی نسبت به بینش اسلام و به ویژه علی علیه السلام درباره سواد رسانه‌ای ایجاد شد. سرانجام اینکه این تحقیق می‌تواند آغازگر پژوهش‌های دیگری باشد که چشم‌انداز اسلام را نسبت به موضوعات به گونه روشن‌تری مشخص سازد. گسترش فرهنگ سواد رسانه‌ای و کوشش برای کشف حقیقت، کاوشگری و دانش پژوهی احترام به آرا و اندیشه‌های دیگران به عنوان برآورد ذهنی باز و رشد یافته و تربیت اخلاقی از مهمترین پیامدهای تربیتی سواد رسانه‌ای از دیدگاه امام علی علیه السلام می‌باشد. برای پرهیز از شیوه‌های قالبی و ایجاد محیط خشک انضباطی، پیشگیری از حافظه محوری و انباشتن ذهن از اطلاعات مرتبط و نا مرتبط با زندگی واقعی و جلوگیری از هدر رفتن امکانات و توانمندیهای افراد، نیازمند تربیت نسلی پویا و تلاشگر هستیم. باید به فراگیران شیوه‌های قضاوت درباره جامعه و تفکر در مورد زندگی خویش را آموزش داد و بهتر است که در مورد پرورش مهارت‌های سواد رسانه‌ای سازمانها و نهادهای مسئول همچون آموزش و پرورش، آموزش عالی و افراد مرتبط با آن فراتر از حرف و نظر برای پرورش این مهارت‌ها دست به کار شوند و با توجه به ضرورت و اهمیت این موضوع برای عصر حاضر، مسلمانان متفکر منتقد و دارای تفکر منطقی و متناسب با شرایط این دوره تربیت کنند.

کتاب‌نامه

- ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه...، شرح نهج البلاغه، نویسنده علی ابن ابیطالب (ع)، گردآورنده محمد بن حسین شریف الرضی.
- احمدزاده، علیرضا، حسنی فر، عبدالرسول (۱۳۹۳) حکومت مطلوب دینی باید‌ها و نبایدها با تکیه بر نامه ۵۳ نهج البلاغه، کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی.
- باهنر، ناصر و چابکی، رامین (۱۳۹۳)، تحلیل سواد رسانه‌ای بر اساس مدل EC، فصلنامه فرهنگ و ارتباطات، سال پانزدهم، شماره ۲۸، زمستان.
- بصیریان جهرمی، حسین (۱۳۹۲)، مدل آموزش سواد رسانه‌ای، وب‌سایت مرکز آموزش و پژوهش همشهری، ۲۵ خرداد.
- بهشتی، احمد (۱۳۹۲)، دین و سیاست: صلح در نهج البلاغه، مجله درس‌هایی از مکتب اسلام، مهرماه، شماره ۷.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۶۶)، غررالحکم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۸۰)، غررالحکم و دررالکلم، ترجمه محمد انصاری، تهران: امام عصر (ع)
- سجادیه، نرگس (۱۳۹۴)، نقد و بررسی رویکرد سواد اخلاقی از منظر عاملیت انسانی، پژوهشنامه مبانی تعلیم و تربیت، سال پنجم، شماره ۲.
- خبرگزاری صدای افغان آوا، نخستین کنفرانس ملی سواد و صلح از دیدگاه علما، رهبران ملی و اجتماعی در کابل.
- رفیعی، محمد ظاهر (۱۳۹۴)، صلح و همزیستی مسالمت‌آمیز در اسلام؛ نقدی بر رویکرد اسلام‌هراسی، اندیشه قم.
- علیخانی، علی اکبر (۱۳۸۲)، نگاهی به پدیده گسست نسل‌ها، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- حسینی پاکدهی، علیرضا، شبیری، حسنیه السادات (۱۳۹۶)، آموزش سواد رسانه‌ای در فضای مجازی، فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، سال سوم، شماره ۹، بهار.
- خلیلی، مصطفی (۱۳۸۴)، ایمان و خردورزی از دیدگاه امام علی (ع)، مجله رواق اندیشه، شماره ۴۰، کراچی، ابوالفتح (۱۴۱۰)، کنزالفوائد، قم: دارالذخایر.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، الکافی، چ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- کلان فریبایی، محمدرضا (۱۳۹۴)، دلواپسی در تاریخ اسلام، قم: انتشارات ماندگار.
- مقتدایی، لیلا (۱۳۹۵) امیری، مجید، حسین، نظری، ستاره، موسوی، جایگاه و اهمیت تفکر انتقادی از دیدگاه قرآن و امام علی (ع)، دو فصلنامه علمی و پژوهشی اسلام و علوم اجتماعی، شماره ۱۵، بهار و تابستان.

۲۸۲ پژوهش‌نامه علوی، سال یازدهم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

مجلسی، محمدباقر (۱۳۷۲)، بحارالانوار، تهران: انتشارات اسلامیه.
مک لوهان، هربرت مارشال (۱۳۷۷)، برای درک رسانه ها، ترجمه سعید آذری، تهران: انتشارات سروش.
میرلو، محمدمهدی (۱۳۸۶)، آموزش نقادانه اندیشیدن، ویژه نامه نقطه، شماره ۱۴، روزنامه جام جم.
نادری، عزت ا..، سیف نراقی، مریم (۱۳۷۸)، روش های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی، تهران: انتشارات بدر.
نزهت، ابراهیم (۱۳۸۹)، اندیشه ورزی و تفکر خلاق از منظر نهج البلاغه، فصلنامه علمی و پژوهشی ادب عربی.
نصر اصفهانی، علی و همکاران (۱۳۹۱)، بررسی تحمل و مدارا در رهبری سازمان با تکیه بر دیدگاه نهج البلاغه، فصلنامه علمی و پژوهشی مدیریت اسلامی، دوره ۲۰، شماره ۲.
نصیری، بهاره (۱۳۹۶)، سواد اخلاقی به عنوان یکی از رهیافت های سواد رسانه ای و مسئولیت اجتماعی، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۴۶.
نهج البلاغه، دشتی، محمد (۱۳۷۹)، انتشارات مشرقین.
نهج البلاغه، سید رضی (گردآورنده)، (۱۳۹۰) ترجمه محمد دشتی، قم، انتشارات اشکذر.

Paulk, Chappel, March 2017, www.peaceliteracy.org.

UNESCO (2005), Perspectives on Literacy Assessment: Titles and Topics of the UNESCO Expert Meeting, June 10-12, 2003, Paris, France: UNESCO.

Catts, R. & Lau, J. (2008). Towards information literacy indicators. UNESCO, Information Society Section, Communication and Information Section. IFAP: Information for all apps, Paris. UNESCO